

Ēnu ekonomika

Publicēts: 26.08.2020.

Atjaunināts: 09.02.2021.

Varbūt arī Tev ir kāda ideja, kā mums kopā veidot stabilāku un pārredzamāku Latvijas ekonomiku? Priekšlikumus ēnu ekonomikas mazināšanai lūdzam sūtīt uz e-pasta adresi Pasts@fm.gov.lv.

1. Kas ir ēnu ekonomika

Ēnu ekonomika veicina nevienlīdzīgu konkurenci, izkropļo tirgu un negatīvi ietekmē nodokļu iekasēšanu, kā arī tās dēļ pieejamie statistikas dati var sniegt politikas veidotājiem maldīgu priekšstatu par norisēm tautsaimniecībā.

Parādība tiek apzīmēta ar dažādiem nosaukumiem - "pelēkā ekonomika", "pārskatos neuztvertā ekonomikas daļa", "neformālā ekonomika", "ēnu ekonomika". Šie nosaukumi var tikt dažādi interpretēti. Literatūrā ir sastopamas dažādas ēnu ekonomikas definīcijas. Izplatītākās definīcijas ir „ēnu ekonomika ir iekšzemes kopprodukts, kas nedeklarēšanas un (vai) nepilnīgas deklarēšanas rezultātā nav uzskaitīts oficiālajā statistikā” vai „legālu vai nelegālu preču un pakalpojumu ražošana, kas netiek ietverta oficiālajā IKP novērtējumā”.

Neregistrētās ekonomikas aktivitātes var iedalīt arī šādās grupās:

- ražošana un pakalpojumi, kas nav uzskaitīti;
- pretlikumīgās, neoficiālās aktivitātes.

Tas ir, ēnu ekonomika ir gan aplokšņu algas, gan dubultā grāmatvedība un izvairīšanās no nodokļu nomaksas, gan kontrabanda un nelegāla preču tirdzniecība utt., gan arī pavisam ikdienišķas nelielas mūsu katra „acu pievēršanas” – dzīvokļa izīrēšana bez līguma un ienākuma uzrādīšanas, samaksa auklītei skaidrā naudā, samaksa frizierei skaidrā naudā, kases čeka neizsniegšana veikalā vai tirgū, samaksa skaidrā naudā meistaram, kas atnācis salabot ūdenskrānu vai izlīmēt jaunas tapetes. Tas viss kopumā ir neuzskaitītā ekonomikas daļa.

2. Kā rēķina ēnu ekonomikas apjomu

Tāpat kā pastāv dažādas ēnu ekonomikas definīcijas, pastāv arī dažādas tās aprēķināšanas metodes un arī rezultāti. Metodes, kuras tiek izmantotas ēnu ekonomikas pētījumos, var iedalīt tiešajās (mikro – datu) metodēs un netiešajās (makro – indikatoru) metodēs.

Tiešajās metodēs tiek izmantotas aptaujas un (vai) anketas ar brīvas izvēles atbildēm vai nodokļu audits. Netiešās metodes, sauktas arī par indikatoru metodēm, galvenokārt ir makroekonomiskas, un tajās izmantoti dažādi ekonomikas un citi indikatori, kas satur informāciju par ēnu ekonomikas dinamiku.

Modelēšanas metodē tiek pieņemts, ka vairāki cēloņi nosaka ēnu ekonomikas eksistenci un izaugsmi, savukārt ēnu ekonomikas izmaiņas rada vairākus efektus laikā. Dinamiskais “vairāku indikatoru – vairāku cēloņu” modelis (angl. The Dynamic Multiple Indicators – Multiple Causes Model jeb saīsināti ēnu ekonomikas pētījumu literatūrā minētais MIMIC modelis) ļauj iegūt laika rindas indeksus par neregistrētā un reģistrētā izlaides līmeņa attiecību valstī.

Ēnu ekonomikas apjoma aprēķinu metodes nevar viennozīmīgi uzskatīt par precīzām un savstarpēji salīdzināmām. Lielākā daļa šo metožu dod iespēju novērtēt tikai ēnu ekonomikas pārmaiņu virzienu un pieauguma vai samazinājuma aptuvenu mērogu, proti, tendences, nevis konkrētu tās lielumu. Turklāt, novērtējot ēnu ekonomikas lielumu konkrētai valstij, dažādu metožu izmantošana bieži uzrāda krasi atšķirīgus rezultātus vai pat pretējas tendences dinamiskā. Precīzāku ēnu ekonomikas apjoma novērtējumu iespējams veikt, kvalitatīvi apkopojot un analizējot individuālu uzņēmumu datus, tomēr šādu datu iegūšana ir sarežģīts un dārgs process. Metodes, kurās izmanto makro rādītājus, jāvērtē ļoti piesardzīgi, rūpīgi analizējot iegūtos rezultātus. Jāņem vērā arī to, ka precīzākus datus var iegūt tikai ar zināmu laika nobīdi.

 [Latvijas Bankas prezentācija par ēnu ekonomikas analītiskajām metodēm \(*pdf\)](#)

Latvijā vislielākais datu apjoms ir pieejams Centrālajai statistikas pārvaldei (CSP), līdz ar to CSP dati ir uzskatāmi par visticamākajiem. Centrālās statistikas pārvaldes aprēķinos tiek iekļauta statistiski neapvertā informācija dažādu reģistru nepilnību un iesniegtās informācijas nepietiekamās kvalitātes dēļ, kā arī likumīgi atļautie, bet neregistrētie darbības veidi. Pretlikumīgas darbības Latvijas statistikā pagaidām netiek iekļautas.

 [Centrālās statistikas pārvaldes prezentācija par ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodēm \(*pdf\)](#)

3. Ēnu ekonomikas cēloņi

Lai varētu samazināt ēnu ekonomiku, ir būtiski noskaidrot to veicinošos faktorus. Pamatā tie ir dalāmi divās grupās: ekonomiski pamatoti faktori un izpratnes un zināšanu faktori.

Ekonomiski pamatotie faktori:

Ietaupījumi. Darbojoties ārpus oficiālās ekonomikas, var ietaupīt uz nodokļu un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu rēķina. Tāpat var izvairīties no nodokļu un nodarbinātības normatīvo aktu prasību ievērošanas (uzskaites, deklarēšanas, darba laika, drošības, sanitārās u.c. prasības).

Viegla iespēja iesaistīties. Piemēram, viens no svarīgiem aspektiem ēnu ekonomikas funkcionēšanai ir neierobežoti norēķini ar skaidru naudu, jo tos ir ļoti grūti izsekot.

Zems atklāšanas risks. Nelielas iespējas tikt pieķertam un mazi sodi veicina iesaistīšanos ēnu ekonomikā.

Izpratnes un zināšanu faktori:

Vainas apziņas trūkums. Ēnu ekonomika sabiedrībā tiek uztverta kā normāla parādība. Tas īpaši izteikti ir valstīs, kurās valsts institūciju un to sniegto pakalpojumu kvalitāte ir zema un līdz ar to ir arī zems uzticības līmenis valsts varai. Turklāt gūtais labums no ēnu ekonomikas ir tūlītējs, turpretī saņemtais labums no valsts ir netiešs, kolektīvs un parasti nobīdīts laikā.

Nezināšana par samaksāto nodokļu izlietojumu. Sabiedrība uztver nodokļus kā abstraktu naudu, kas tiek tērēta abstraktiem mērķiem un valsts pārvaldes algošanai, nevis kā nosacītu maksājumu par valsts sniegto pakalpojumu – par salabotu ceļu, par izremontētu skolu, par skolotājam samaksātu algu, par zālēm un aparāturu slimnīcā, par policistu, kas atrod mana dzīvokļa apzadzējus, par subsīdijām zemniekam, par inspektora noķertu maluzvenieku, par pabalstu vecākiem, par pabalstu invalīdiem, par pabalstu bezdarbiniekam un, protams, par pensijām, kā arī par daudziem citiem valsts pakalpojumiem, kas tiek nodrošināti par nodokļu maksātāju naudu. Valsts pārvaldes izdevumi un atalgojumi no kopējiem valsts tēriņiem sastāda tikai pavisam nelielu daļu.

Zema uzticēšanās valstij un oficiālām struktūrām, attiecīgi arī valsts pārvaldes spējai efektīvi un godīgi izlietot nodokļos samaksāto naudu.

Tādēļ ēnu ekonomikas apkarošanai nepieciešami ne tikai represīvi, kontroli un administratīvo slogu palielinoši pasākumi, bet arī kompleksi, inovatīvi risinājumi, lai mainītu sabiedrības attieksmi pret iesaistīšanos ēnu ekonomikā un radītu motivāciju darboties

legāli.

4. Kāpēc ēnu ekonomika ir slikta

Ēnu ekonomika rada negodīgu konkurenci un izkropļo tirgu – komersanti, kas nenomaksā nodokļus vai nomaksā tos tikai daļēji, iegūst negodīgas priekšrocības salīdzinājumā ar citiem komersantiem. Piemēram, lielākus apgrozāmos līdzekļus, mazākus izdevumus atalgojumam, tas rada zemāku preču (pakalpojumu) pašizmaksu un ļauj precēm (pakalpojumiem) izspiest no tirgus preces un pakalpojumus, par kuriem nomaksāti visi nodokļi. Grūtu ekonomisko apstākļu laikos daudzi uzņēmēji atrunājas, ka aiziet ēnu ekonomikā un nemaksāt nodokļus ir vienīgais veids, kā izdzīvot, taču tas ir tikai viena uzņēmuma izdzīvošana, vienlaikus vēl vairāk gremdējot citus, legālos uzņēmumus. Tādēļ var droši apgalvot, ka ēnu ekonomika patiesībā negatīvi ietekmē valsts ekonomisko attīstību.

Ēnu ekonomika negatīvi ietekmē arī nodokļu iekasēšanu un samazina valsts budžeta ieņēmumus. Tas attiecīgi samazina valsts rīcībā esošo naudas apjomu, ko iespējams izmantot dažādu vajadzību finansēšanai. Diemžēl ne visi nodokļu nemaksātāji apzinās, ka tieši viņu nenomaksāto nodokļu dēļ ir jāslēdz slimnīca, jāslēdz skola, jāsamazina policistu skaits, jābrauc pa nelabotu ceļu, valsts nevar apmaksāt zāles slimam bērnam utt.

Latvijā šobrīd krīzes dēļ ir jāveic budžeta konsolidācija, kas nozīmē vai nu ieņēmumu palielināšanu vai izdevumu samazināšanu. Ne viens vien analītiķis ir norādījis, ka ēnu ekonomikas samazināšana būtu reāla alternatīva izdevumu griešanai. Tas ir, ja palielinātos nodokļu nomaksa par nelegāli veikto uzņēmējdarbību, valsts rīcībā būtu pietiekami līdzekļu un nebūtu jāapsver drastiski izdevumu samazināšanas pasākumi, kas skar iedzīvotāju ienākumu un saņemto pakalpojumu līmeni.

Taču ēnu ekonomika skar ne tikai valstisko līmeni. Katram aplokšņu algas saņēmējam būtu jāapzinās, ka līdz ar algas saņemšanu aploksnē viņš ir labprātīgi atteicies no sava bezdarbnieka pabalsta, no slimības pabalsta, galu galā – no pensijas sev nākotnē un saviem vecākiem un vecvecākiem pašlaik. Nenomaksājot sociālo nodokli, darba ņēmējs zaudē valsts piedāvātās sociālās garantijas, jo Latvijā darbojas sociālās apdrošināšanas sistēma, tas ir, pabalstu un pensiju apmērs ir tieši saistīts ar nomaksāto nodokļu apjomu.

5. Ko jau darām ēnu ekonomikas samazināšanai

Darbs pie ēnu ekonomikas apkarošanas nav pārtraukts un iesaistītās iestādes patstāvīgi īsteno pasākumus, lai apkarotu ēnu ekonomikas īpatsvaru valstī.

Izmaiņas normatīvajā regulējumā Finanšu ministrijas un Valsts ieņēmumu dienesta iniciatīva:

iestrādāts saimnieciskās darbības apturēšanas mehānisms un vienkāršotās likvidācijas regulējums;

ir nodefinēti kritēriji riska adrešu konstatēšanai;

ir uzturēts maksātāju saraksts, kuru saimnieciskā darbība tiek apturēta (tas ir potenciālajiem darījumu partneriem – darījums ar šādu komersantu ir aizliegts);

ir nodefinēti kritēriji riska personai nodokļu likumdošanas izpratnē. Ja persona ir iekļauta Riska personu sarakstā, Uzņēmumu reģistrs atsaka ieraksta izdarīšanu (liegta iespēja kļūt par valdes locekli komercsabiedrībā – 3 gadi);

saimnieciskās darbības veicēju (kuru pamatdarbība nav aizdevumu izsniegšana) izsniegto aizdevumu aplikšana ar iedzīvotāju ienākuma nodokli;

valdes locekļu minimālās darba algas aplikšana ar iedzīvotāju ienākuma nodokli;

noteikt noteiktos gadījumos valdes loceklim personisko atbildību par kapitālsabiedrības nokavētajiem nodokļu maksājumiem;

informācijas publiskošana par nodokļu maksātāju samaksāto nodokļu apmēru;

informatīvās deklarācijas ieviešana lizinga un kreditēšanas pakalpojumu sniedzējiem;

Plānotie pasākumi ēnu ekonomikas apkarošanā:

informācijas apmaiņas procesa uzlabošana starp finanšu iestādēm un Valsts ieņēmumu dienestu;
nodalīt biedrību un nodibinājumu saimniecisko darbību no darbības, kurai ir peļņas gūšanas mērķis;
noteikt Uzņēmumu reģistra rīcību pēc informācijas saņemšanas no Valsts ieņēmumu dienesta par riska adresēm.

6. Ko katrs varam darīt

Ēnu ekonomika nav tikai Latvijas unikāla pieredze, neuzskaitītā ekonomikas daļa ir visās valstīs, un nav vienas un absolūti nekļūdīgas metodes, kā ar šo parādību cīnīties un to pilnībā uzvarēt. Taču ir daudz iespēju, turklāt ne tikai valstiski represīvu, kā mazināt ēnu ekonomikas apjomu.

Savā darba vietā:

Pieprasīt darba devējam noslēgt līgumu un maksāt oficiālu algu, lai saņemtu visas sociālās garantijas.

Atteikties no dubultas uzskaites vešanas un nelegālu darbību netieša atbalsta, tajās klusējot piedaloties vai neziņojot par tām nodokļu inspekcijai.

Savā dzīvē:

Nemaksāt skaidrā naudā par saņemtajiem pakalpojumiem, piemēram, remonta meistaram.

Prasīt čekus par pirkumu vai pakalpojumu, tai skaitā tirgū un saņemot pakalpojumu no individuālā komersanta, piemēram, friziera.

Noformēt dzīvokļa izīrēšanas līgumu un uzrādīt saņemto naudu kā legālus ienākumus.

Rādīt pozitīvu piemēru saviem bērniem, izturoties godīgi un atbildīgi pret savu un savas valsts naudu.

Ēnu ekonomikas ierobežošana

Ēnu ekonomikas ierobežošana ir viena no valdības prioritātēm, lai nodrošinātu komersantiem atbilstošu uzņēmējdarbības vidi uzlabojot tiesisko regulējumu, samazinot administratīvo slogu, korupciju un ēnu ekonomiku tautsaimniecībā, vienlaikus nodrošinot prognozējamu nodokļu politiku un uzlabojot valsts pārvaldes darba efektivitāti, tādā veidā radot priekšnosacījumus uzņēmējdarbības attīstībai valstī un ekonomiski aktīvu uzņēmumu skaita palielināšanai. Ēnu ekonomikas samazinājums veicina nodokļu ieņēmumu pieaugumu valstī un līdz ar to būtiski ietekmē visu Latvijas iedzīvotāju labklājību un sociālo nodrošinājumu.

2016.gada 10.jūnijā Ēnu ekonomikas apkarošanas padome apstiprināja Valsts iestāžu darba plānu ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016. – 2020. gadam, nosakot stratēģiskus rīcības virzienus un ietverot noteiktus uzdevumus.

 [Par ēnu ekonomikas ierobežošanas pasākumu efektivitāti un ēnu ekonomikas ierobežošanas plānu](#)

Uzzini vairāk:

**Ēnu ekonomikas
ierobežošanas plāns**